

væv · og nøkkerosers lys den sene aften *Eivin Suenson* (6).

I dammen rakte åkanderne · med tyste hænder · de lønligt hvide skåle op mod natten. · Og natten drak begærligt · af deres blege skønhed *Hulda Lütken* (7). Åkanden vugger sin store · alabasthvide skål · forankret i en indsøes mørke strømme · løfter imod mig sine svanedrømme *Hans Hartvig Seedorff* (9). Du, min stille lotusblomst, fra skovsøens vand, · du svane, som på bølgen dig vugger; · sig, synker du om natten til drømmenes land? · Er det derfor, at din krone du lukker? – De åkander lyste fra skovsøens vand · med krøler som svanedun brede ... · De åkander lyste med drømmende blik · og gynged for sommerens vinde, · når drivskyer hen over vandspejlet gik, · de troede sig i himlen inde. · Som åkandens blomst er og menneskets sind, · det flyder på stemningers strømme, · går solskyen frem for medgangens vind – · straks svæver mod himlen dets drømme *Vilh. Bergsøe* (10), drømmen vil stige engang som en åkandebloomst · og legemliggøre dit flygtige smils trylleri *Thorvil Bryfod* (11).

Og dit ansigt jeg så, som en åkande hvidt · og bøjet henover mig, tæt ved mit, · og intet i verden var før så blidt. · Som en åkandes hellige hvide rund, · der er vokset op af den skjulte bund. · Dets rødder nåed vort væsens grund *Helge Rode* (12); undertiden vil vi tale forundrede ord, · der fødes af tavshed, betagende blide, · som åkander suger sig tunge og hvide · i hvilende vand, hvor de fredlyste gror *Kai Friis Møller* (13). Som Nilens lunkne lotus-dynd · dit hår er hyllet i en luft · af gær og grøde – livets brønd · af bundløshed: åkandens duft *Johannes V. Jensen* (5).

Jeg griber ned i den køle · sø, der snærer sit blomsterbånd · om båden – det er som at føle · en havfruehånd i sin hånd *Kai Friis Møller* (14), brysterne smukke · halvtåbnede åkander snehvide vugge *Hakon Holm* (15) – og med sorte fløjelskolber · dunham'ren i en bræm af spidse siv. · Men ude på den stille flade vugger · åkandens blomst sin liljehvide pragt: · en haremskønhed, der af badet dukker, · trygt skærmet af eunukkers sorte vagt *Otto C. Fønss* (16). Anton Andersen, Aakanden (17); Jean Anker, *Nymphaea alba* (18); Vilh. Bergsøe, Huldrens Roser (1887); Johannes V. Jensen (5).

LITTERATUR: (1) 237d 32; (2) 616 73; (3) 462 123; (4) 76 40; (5) 433n 47f,55; (6) 870 36; (7) 566g 29; (8) 283f 25; (9) 821k 73; (10) 63 25 og 83b

172f; (11) 48g 52; (12) 776 97; (13) 625 11; (14) 625b 40; (15) 392 18; (16) 417 nr. 7, 1901; (17) 19c 17f; (18) 33 12f.

Berberis, *Berberis vulgaris*

Løvfældende, indtil 3 meter høj busk med talrige grene tæt besat med oftest 3-grenede torne; de elliptiske eller ægformede blade har 10–30 fine torne i randen af hver halvdel; klaser af gule blomster, aflange smukt røde bær.

Berberis o. 1300ff, oprindelsen til navnet er usikker, måske fra arabisk; planten menes indvandet fra det indre Asien over Sydeuropa, navnet kom fra syditalienske lægebøger til vore urtebøger. 1648 oplyses, at berberis ikke er nær så almindelig som ribs eller stikkelsbær, men mange »fornemme kvinder véd at nedsylte frugten« efter at kærnerne er fjernet (1). Tørrede bær sælges 1672 på københavnske apoteker; o. 1800 er busken meget almindelig i haver og hegn (2).

Surtorn 1648–1907; *ildtræ* MSjælland, *koralbær*, -klase (3).

Berberis er værtplante for den meget skadelige sortrust (*Puccinia graminis*), der angriber kornsorterne; den har efter 1903 været forbudt ved lov, nu er der antagelig kun få eksemplarer tilbage, se s. 201 ff.

LITTERATUR: (1) 697 99; (2) 918 22,1915,729–80; 950 156; (3) 689 1,185.

BÆRRENS ANVENDELSE

1647 og o. 1800 (efter udskiftningen) anbefales berberis til levende læhegn og i lystanlæg

Berberis har været meget anvendt både til syltning og i madlavning. Titelvignet fra »KøgeBog«, 1616. Kgl. Bibl.



(1), fra midten af 1700-t plantes busken ved mange byer, især på initiativ af herre- og præstegårde; 1803 gror den om marker ved Mineslyst i Holbæk amt og om Jægerspris slotshave (2). Man opmuntrer med præmier til at plante berberishegn, således giver Det kgl. Landhus-holdningsselskab 1781 sølvmedaille og 20 rigsdalere til generalinspektøren over de kongelige haver, der agiterede for berberis som en fortrinlig hegnsplante (3). I begyndelsen af 1800-t oplyses fra Hammel ved Århus, at en haveejers årligt kunne sælge berberisbær for 20–30 rigsdalere, lærer N. P. Schøler (jf. s. 201) solgte hvert år ca. 100 pund saft og uddelte ca. 8000 planter (4).

Rette grene kan gennembrændes til tobakspiberør (5), roden og veddet af ældre planter anvendes til indlagte snedkerarbejder, piberør, strikkepinde, harvetænder, skomagerpløkke m.m. (6).

Bærrerne benyttes meget til syltetøj (1787;7), deres syrlige saft i stedet for citroners – »så det var at ønske, at den stakkels landmand, som ellers må undvære citroner og nyder så lidt til sin vederkvægelse, kunne blive anvist til at så og plante denne buskvækst omkring sin mark« (1797;8). På Sjælland presser en nordmand ca. 30 tønder saft og sælger den flaskevis til punch (i stedet for citronsaft) og forskellig madlavning (9). Bærrerne er i sidste halvdel af 1800-t meget efterspurgt til syltning (10), man bruger saften til grynsuppe, til brændevin og en læskedrik om sommeren; med alun giver den et rødt blæk, de unge blade kan spises som salat (11). Frugterne er anvendelige til dekoration af frugtskåle o.l. (12); de benyttes nu til vitaminpræparater, saften undertiden stærkt fortyndet i garverier mod fedtudslag og når narven ikke vil lade sig glansstøde (13).

Barken bruges til gulfarvning (14) af uldtøj, safian, med indigo i svovlsyre til grønfarvning af læder, roddekokt til gulbejsning af træ (15), rodbarken gør alunbejset uldtøj gult, jernvitriolbejset olivengrønt (16). Af rodbarken fås brune kulører, friske skud og blade farver rødgult (17). Anvendes også til gulfarvning af silke og bagværk (13); bærrerne farver rødt (18), knuste bær leverrødt (15).

LÆGEMIDLER

Bærrerne (saften?) slukker feberpatienters tørst, styrker leveren, køler bylder (o. 1300; 19). De fleste lægemidler mod koldfeber = malaria indeholder bærsaften; frugten er kølende, tørrer og binder, modvirker diarré, blodspytning o.a.

blødninger; saften eller en sirup deraf blandes med vejbreddesaft til gurgling for smerter i svelget og halskirtel, når drøbelen er »faldet ned« (1648; 20).

Planten læger gulsot, endog blot man spiser med en ske af veddet (14). Rod og bark giver et styrkende og afførende afkog mod gulsot, bladafkog mod diarré; bærsaften køler feberpatienter og hindrer forrådnelse (21), dekokt af bærrerne indtages mod diarré og blodgang = dysenteri, af roden mod gulsot, dekokt af frugtkærnerne har bindende egenskaber (22).

De tørrede bær anføres i apotekertaksten 1672 og farmakopeen 1772.

LITTERATUR: (1) 81 14; 739 2,472f; (2) 57 1,322; (3) 918 22,1915 738 jf. 194 3,1790,209; (4) 1014 12, 1919,87f; (5) 951 1796,32; (6) 453 1797,281,284f jf. 739 2,1800,474, 599b 1,119; (7) 579 50 jf. 739



Berberis,
Simon Paulli.
Flora Danica,
1648.

2,474f; (8) 453 1797,278,281,284f; 194 3,1790,209; (9) 880 1810,8; (10) 660 1873,222; 510 1,1877,169; (11) 739 2,474f; 398 1806,347 og 1821,398; 880 1809,123; (12) 660 222; (13) 599b 1,119; (14) 453 1797,281,285; (15) 739 2,474 jf. 950 157; (16) 398 1806,347 og 1821,397; (17) 525b 14f; (18) 880 1809, 123; (19) 343 8,114; (20) 697 99; (21) 739 2,474f; 398 1806,347; (22) 718 1837,179f.

BERBERISFEJDEN

Berberissen, blæs den vissen –
den gør bare hveden ondt.

Chr. Richardt (1)

Fra o. 1800 blev flere og flere landmænd opmærksom på, at rug og hvede ofte blev angrebet af sortrust i egne med mange berberis; nogle år kunne misvæksten være næsten total. En særlig alvorlig sortrust-epidemi 1805 gav stødet til, at den eventuelle forbindelse mellem sygdommen og berberisbuskene blev taget op til nøjere undersøgelse. Det foregående år skrev landøkonomen Chr. Olufsen i en afhandling om rustsygdomme bl.a.: »Den særlige egenskab ved berberissen, at korn og især hvede ikke trives i dens nabolag, er næppe kendt uden for England« (2), hvilken påstand pastor T. S. Heiberg i Kirkesåby ved Raskilde nu protesterede imod. Han havde 1796–1801 plantet ca. 300 berberis på tre steder i sine gærder og fattede mistanke, fordi hvede, rug og havre i nærheden og vindretningen blev befængt med rust (3).

Med hans indlæg 1805 begynder den såkaldte »berberisfejde«.

Samme år skriver pastor R. W. Assens i Årslev »Om årsagerne til den slette rugafgrøde i de sidste år og især året 1805«, at rugen nok kunne tage skade langs berberishegn, men den væsentligste årsag måtte være uheldige vejrforhold, mens kornet dræede (4).

Før 1806 var sortrusten ukendt på Møn; ved den først angrebne mark i Keldby stod en berberishæk, og »vi blev nu [1815] enige om at udrydde alle vore berberisser og overtalte et par andre landmænd, som nylig havde anskaffet disse, til det samme. Fra den tid er rusten aldeles ophørt her på egnen« (5).

1806 refererer professor Gregers Begtrup udenlandske teorier om »Årsagen til den slette rugafgrøde i de sidste 6 år og muligheden af at forebygge den« (6).

Provst C. Schade på Mors anstillede vistnok det første dyrkningsforsøg i Danmark. »Levende hegn, især af berberis, er i den senere tid blevet mistænkt for at forårsage ufrugtbarhed på den

jord, som støder nærmest dertil«; 1807 såede han de fire kornsorter i små bede langs en tæt berberishæk om præstegårdshaven, og alle blev angrebet af sortrust (7). Fra samme år folte lærer og kirkesanger N. P. Schøler, Hammel ved Århus, sig mere og mere overbevist om, at berberis gav rust i korn (8); Landhusholdningsselskabet bad medlemmerne og andre indberette iagttagelser af en mulig forbindelse mellem berberis og sortrust, men der indkom kun få og modstridende rapporter (9).

1808 offentliggør Schøler sine første »Forsøg på at opdage, om branden i hvede er smittende« (10); 1810 oplyses det, at ejeren af Skørringmunkgård ved Århus har erfaret berberissens skadelighed og derfor aldrig planter den som hegn nær agrene (11). Indtil o. 1810 blev rusten tilskrevet bl.a. dunster fra haver, moser eller skove, skadedyr, kraftigt dugfald eller støvregn i drætiden med påfølgende stærkt solskin i vindstille (12), sml. svamp bd. 1.

1810–11 var rugen undtagelsesvis næsten rustfri og Schøler lagde mærke til, at berberisbladene kun havde få gulrøde pletter (skålrustlegemer med sporer), men året efter blev en rugmark på Hammel-egnen angrebet netop i et bælte ud for en åbning til Frijsenborg have, hvori fandtes mange berberis, og det samme var tilfældet ved en have nogle kilometer derfra (13). 1812 opfordrer Schøler Rentekammeret til at udsende spørgeskemaer, men det »kunne ej bifaldes« (14), 1813 udgiver han anonymt en lille pjece (15 sider) om »Berberissens skadelige indflydelse især på rugen« og udpeger planten som misvækstens årsag, smitten spredes med vinden; »derfor ve og forbandelse over en buskvækst, der anretter så store ulykker omkring sig og tilføjer fædrelandet så såre betydelig skade som rugens misvækst«. Sine egne eksemplarer lod han med hjælp fra Hammels beboere rydde 23.–25. oktober 1813.

Schølers skrift blev året efter imødegået af en række landøkonomer, præster, forpagtere, lærere osv. med kammerråd, senere birkedommer og godsinspektør J. L. Tømmesen på Frijsenborg som ordfører. Berberisfejdens voldsomste og mest polemiske indlæg var A. F. Just's »Bidrag til berberissens forsvar« (Viborg 1814, 27 s.), der beskylder Schøler for at vildlede befolkningen, appellere til dens lettroenhed og bestyrke »den enfoldige almue i overtro og ugrundede klager og unavngiven fremføre disse for tronen«; en præst bebrejder ham, at »han råber ve og forbandelse over berberisserne, som dog også er skaberens værk«. Det kgl. Videnska-

belige Selskab udsatte en prisopgave for at få bragt klarhed i problemet; den besvares 1817 af kgl. godsinspektør F. W. Trojel i Odsherred, men godkendes ikke – han tilråder bl.a. en lov-mæssig udryddelse af busken.

1816 publicerer J. W. Hornemann i afhandlingen »Den mod berberisbusken gjorde beskyldning, at den skulle forårsage kornrust« nogle forsøg (1814) med inficering af korn med sporer fra berberisblade; de gav negativt resultat og han konkluderer, at »sagnet om berberissernes skadelighed for kornarterne er ... grundet på samme forvandlingsprincip – det er også lige så paradoks« som den gamle overtro, at hejre kan forvandle sig til rug (sml. bl. 1). Hornemann tilføjer dog: »Jeg skylder sandheden at tilstå, at disse forsøg aldeles ikke beviser, at smitten og forvandlingen [fra berberis- til kornrust] ikke finder sted; thi hvem kender naturens fremgangsmåde og alle dens hjælpemidler« (15). Samme år var det lykkedes Schøler at overføre rust fra berberis til rug ved at gnide buskens befængte blade mod rugstrå – det første positive resultat af infektionsforsøg herhjemme (16).

Pastor B. F. Rønne i Lyngby erklærer 1817, at berberis efter hans iagttagelser absolut giver rust på kornet, og indleder: »Der er næppe i de senere tider nogen skriftlig fejde ført med større heftighed eller bitterhed end den: om berberisserne var årsag til de slette rugafgrøder, hvorover der så ofte i et par decennier er ført klage ... Man har behandlet denne sag, som om den angik ære, liv og gods ... Jeg mindes endog i aviserne at have læst de bitreste skældsord og øgenavne udstødt imod dem, som var berberissens modstandere« (17). I begyndelsen af maj 1817 planter Schøler nogle berberis i en rugager, og næsten alle kornplanter omkring buskene (men ikke andetsteds) fik rustpletter samtidig; Århus-aviserne blev inviteret derud for at se resultatet, mange folk – »såvel lærde som ulærde« – lod sig overbevise »og forbavsedes meget over de store virkninger af så ubetydelig en årsag« (18).

På Frijsenborg saboterede inspektør Tommesen åbenlyst grev Frijs' ordre til at fjerne alle godsets berberis; han lod blot de ryddede buske køre til Hammel og plante som hegn om sin egen have! Han og andre agiterede stærkt mod Schølers forsøgsresultater, blade og tidsskrifter bragte talrige artikler, og i diskussionerne tog man både landøkonomiske, politiske og endog religiøse momenter til indtægt for busken (19). 1818 udsender Schøler sit mest betydningsfulde

skrift »Om berberissens skadelige virkning på sæden« med referater af det ovennævnte forsøg (20). Rentekammeret bliver 1821 af Landhusholdningsselskabet anmodet om »at foranledige forsøg anstillet, som kunne føre til et sikkert resultat angående den skadelige indflydelse, som berberisserne formodes at have på Cerealierne«. Landhusholdningsselskabet svarede imidlertid, at der efter dets opfattelse stadig ikke kunne næres tvivl om andre årsager til plantesygdommen. »Blev berberisserne engang ved et lovbud udryddet, så måtte den mening, især hos almen mand, at rusten er en sygdom, der kan forplante sig til sæden fra andre vækster, blive så rodfæstet, at når rusten endda ikke forsvandt, ville andre vækster blive mistænkt i stedet for berberissen, og disses udryddelse da forlanges« (21). Sommeren 1827–28 var rugen i Vive sogn (Ålborg amt) stærkt angrebet af rust, man gav præstegårdens berberis skylden, og de blev ryddet, pastor Hoff gjorde et forsøg, som viste, at rugen i nærheden af busken blev stærkt rustinficeret (22). 1829 udsender Landhusholdningsselskabet en spørgeliste bl.a. om rusten navnlig optrådte nær berberishække, hvilket bekræftes af svar fra Lolland (hvor man rydder busken), mens lærer Holck i Hesselager på SFyn mener, den er uskyldig (23).

1831–33 satte et voldsomt rustangreb ind i de fleste egne, og det førte til en oplussen af berberisfejden. En landøkonom mener, at rugens misvækst må skyldes buskens blomsterstøv, som når kornet dræber bevirker en ufuldstændig kærnesætning (24). På Hammelegnen slog rughøsten igen næsten helt fejl, hvilket foranledigede Schøler til 1833 at offentliggøre en ny afhandling. Han gentager og uddyber sine tidligere forsøg, men nu bilagt undersøgelser med mikroskop, og de viste, at rusten var en snyltesvamp »og ingenlunde er småkryb eller infusionsdyr« (25). Han imødegås samme år af Tommesen, der havde indkaldt 22 sognefogeder fra Århus, Skanderborg og Viborg amter, og alle bekræftede plantens uskyld; Tommesen »finder det nødvendigt at indsende denne min berigtigelse, uagtet hin tåbelige snak altfor ofte forhen er gentaget og besvaret« (26).

»Med ét kommer der en underlig art vanvid over de fleste bønder i Jylland. De beskylder nemlig surtornen som eneste årsag, hvorfor deres vintersæd fik rust ... denne vækst blev i bund og grund ødelagt af de kække bønder, således at nogle store saffiansfarverier måtte importere« (1837; 27), sml. s. 200. »Man har den folketro, at berberissens blomsterstøv er en gift

for kornet, det tunge aks beplettes med den ædende rust» (H. C. Andersen, Kun en Spillemand (1837)).

Dalgas nævner 1837 en række eksempler på, at der kom rust i rugen ud for berberishegn; efter at de var fjernet, forsvandt også rusten (28). Tommesen døde 1837, og allerede dagen efter begav Frijsenborgs bønder (måske anført af Schøler) sig til hans have, bevæbnet med spader og økser, samtlige berberis blev ryddet og brændt »under sang og jubel« på en nærliggende høj (29). 1843 giver Schøler et sidste tilbageblik over sine forsøg og erfaringer og slår endnu en gang fast, at det er berberis, som påfører rugen sortrust (30).

Fra o. 1830 havde bøndernes egen kampagne mod busken efterhånden gjort den så sjælden, at den 1874 kun fandtes enkeltvis i større haver, og man næsten aldrig så et forvildet eksemplar (31). Men endnu i 1861 blev busken taget i forsvar af sagkundskaben. I en erklæring, som botanik-docenterne Johan Lange og Chr. Vaupe sammen med botanisk gartner A. Weibach afgav til Landhusholdningsselskabet, hedder det bl.a.: »Når berberissen har pådraget sig den almindeligt udbredte beskyldning for at udøve skadelig indflydelse på vintersæden«, er årsagen, at de »levende hegn virker skadeligt ved dels at hindre luftens frie strømning og dermed den for planternes frodige vækst fornødne fordampning, dels let bevirker en ansamling af fugtighed i jordbunden nær hegn, og endelig ved deres rødder kunne fradrage jordbunden en del af de nærende stoffer«. Man kan således »ingenlunde anbefale udryddelsen af berberishegn fremfor af andre levende hegn« (32). Så sent som 1863 skriver professor i botanik A. S. Ørsted om »den forægtelige udryddelseskrig mod berberisserne« og at »man må anse de så længe omtvistede berberissspørgsmål for afgjort til fordel for berberissernes uskyldighed, så at disse smukke og nyttige buske forhåbentlig i fremtiden vil blive forskånet for det vanry og de forfølgelser, hvorfor de alt gennem århundreder har været udsat«. (33).

Dog allerede to år senere måtte også han bøje sig for et overbevisende forsøg udført af tyskeren de Bary (som han refererer) (34), og dermed sluttede berberisfejden.

I hegnsloven 1869 indsættes den bestemmelse, at man af naboen kan kræve berberisbuske fjernet, såfremt de antages at forvolde rust på afgrøderne.

1894–97 hægede sortrusten så katastrofalt, at dansk landbrug blev påført et årligt tab på over

10 millioner kroner alene i rug- og havrehøsten (35). Et nyt stærkt angreb 1901–02 foranledigede, at Rigsdagen 27. marts 1903 vedtog »berberisloven«. Dens § 1 lyder: Berberis vulgaris må kun findes i botaniske haver tilknyttet undervisningsanstalter. – Farvebilleder af planten blev ophængt på alle jernbanestationer og en landsomfattende udryddelseskampagne satte ind. 1937–38 optrådte hvedens sortrust ondartet i navnlig det sydøstlige Danmark, på Stevns dalede foldudbyttet fra 30 til ca. 20; under jagten på »synderne« fandt man bl.a. et stort eksemplar i St. Hedinge skolehave og tolv i en have på NFalster, hvis ejer for en indviet kreds med stolthed havde fremvist den forbudte vækst! (36). 1951–52 gav sortrusten i hvede et tab på ca. 15 millioner kroner, således blev halvdelen af Bornholms hvedehøst ødelagt, alvorlige angreb skete i ØJylland, på Stevns, Møn, Falster og Lolland; landbrugsorganisationer og kommuner m.fl. udsatte ducører (10–15 kr.) pr. fundet berberis, og man fandt den ved ca. 450 ejendomme. Sortrustangrebet viste sig imidlertid at skyldes ikke lokale berberisbuske, men fjerntransporteret smitstof. En bekendtgørelse af 11. marts 1953 indskærpede forbudet til at gælde alle løvfældende berberisarter undtagen en gruppe uskadelige, Statens Plantetilsyn fik adgang til at inspicere offentlige og private arealer, hvor busken vides eller formodes at vokse (37).

Om berberisfejden kan iøvrigt henvises til: 939 1874 2, 161–68,183–91,239–48,343–48,361–69, 375–83 og 1904 151–53,169–72,182–85; 918 22, 1915,729–80; 124 290–94,402–04,523f; 163 nr. 21, 1952; 939 110,1965,1965,387–92,403–09, 426–32.

LITTERATUR: (1) 766g 24(1884); (2) 675 4,222; (3) 675 5,9–13; (4) 675 6,321–30; (5) 567 1839,165–67; (6) 675 7,1806,11–17 og 8,258–84 jf. 939 1897, 638f; (7) 800 1811,276f; (8) om N. P. Schøler, Danmarks første eksperimenterende plantepatolog: 1014 12,1919,83–103; (9) 194 ny rk. 2,1811,485–96; (10) 675 10,1808,346–62; (11) 575, 1810,51f; (12) jf. 78 1843,92; (13) 1017 3,1811,204–09; (14) jf. 322 1812,161–64; 514 6,1817,75–83; (15) 662 2,1816, 241–72; (16) 514 8,1818,327f; (17) 514 6,1817,77–93; (18) 514 8,1818,289–336; (19) 189 1,1817,255–61,263–67,271–78 og 2,1818,397f; (20) 516 8,1818, 289–336; (21) 661 5,1823,373–75; (22) 122 1832,91; (23) 916 2,1833,58ff; (24) 798 1831,228; (25) 916 2,1833,245–68; (26) 916 2,368ff; (27) 718 1837,179f; (28) 136d 258; (29) 1014 12,1919,102; (30) 812 379–83; (31) 1874 II,270; (32) 194 forhdl. 1860, Kbh. 1861,76–83; (33) 916 3.11, 1863,145–73; Ør-

sted, Om Sygd. hos Planterne (1863)207–28; (34) 919 3.3,1866,207–28; (35) jf. 191 2,399; (36) 725 5/9 1937; 163 15/12 1938; (37) 163 nr. 21,1952; 455 9/9 1953; 401 8,1954,25–28; 950 157.

Valmue, *Papaver*

KORNVALMUEN, *Papaver rhoeas*, har fire store skarlagensrøde kronblade, udstående hår på blomsterstilk og kuglerunde frøkapsler. KØLLEVALMUEN, *Papaver argemone*: mindre ildrøde blomster, lilla pollen og kølledannede stivhårede kapsler; GÆRDEVALMUEN, *Papaver dubium*: mønjerøde kronblade og tykkere, glat kapsel. Forhen meget almindelig på dyrket jord, diger osv., sikkert indslæbt med urent sædekorn allerede i oldtiden (1).

OPIUMSVALMUEN, *Papaver somniferum*, er hjemmehørende ved Middelhavet, i det hele større og blådugget, med hvide, violette eller røde kronblade. Nu som for 300 år siden dyrket som prydplante i haver (2), men også til produktion af en spise- og teknisk anvendelig frøolie, opium og »birkes« (de ristede frø på franskbrød o.a. bagværk), således ved København (1839; 3), Sønder Omme, Vorbasse, Eg, Ølgod, Jyderup og på Grindstedegnen (1935–36; 4), under 2. verdenskrig mange steder; 1941 udgjorde arealet knap 100 ha (5), 1958 1.482 ha, 1961 241 ha, 1971 blev høstet 2.584 t. frø på 2.554 ha. Kapslernes mælkesaft kan have et relativt højt morfinindhold (1972: ca. 1.7 mg pr. kapsel); stofmisbrugere stjal kapsler fra marker ved Vordingborg, hvilket gav anledning til overvejelser om forbud mod avlen eller påbudt dyrkning af sorter med lavere morfinkoncentration (5a). – Frøene kunne som kommen bages i brød og var »lystige i al slags mad« (1500-t; 6).

Navnet *valmue* kendes litterært fra o. 1300 som *walmughæ*, *walmuæ*; *val* måske til norsk *vale* = dyb søvn, jf. dansk *valen* = følelsesløs, eller det ældste navn var *mo*, *mue* etc. og forleddet karakteriserer planten som vælsk (fremmed), sml. *valnød*, *valbirk*; i begge tilfælde var rimeligvis tale om opiumsvalmuen. Efterleddet kan sproghistorisk forbindes med norsk dialekt *muga*, *mue* = dyng, *hob* og har formentlig også betydet *kølle*, der sigtes i så fald til den store frøkapsel, der måske af børn blev brugt som slagvåben. Forvanskninger: *malvue*, *malmue*, *olmor*, omtydet til *volmerose* Himmerland, Mors.

Mankop 1601ff, *månekop*, *mannekop*, *måneså* V og SJylland, jf. tysk *mohnkopf* 'valmuehoved' (kapslen); *kornrose* 1648ff, VJylland, *klap(per)rose* 1649–1891 fra tysk *klatschrose*, -mohn, som skyldes børneleg, se nedenfor. *Storkeurt* o. 1700ff Jylland, Fyn vist til norsk dialektord *stork* = klods (om knoppen eller kapslen). *Agersilke* 1772ff Bornholm efter de silkebløde og glinsende kronblade, *rugtulipan* 1777, *kokkeurt* 1796ff, ØJylland, Ærø; *kok* = klump, der sigtes snarere til kapslens form.

Optegnet efter o. 1870: *mannekok* Heringegnen, *røde kokker* Fyn o. 1880, *hanerose* ved Hillerød; *blærrekok* Als, til *bladre* = bræge, når børn blæser mod et stramt udspilet kronblad, høres en brægende lyd, eller knoppens to bægerblade skilles med et let tryk som fårets læber, når det bræger; *storkerose* VSjælland, *vild tulipan* Randerseggen, SFyn, *hestetulipan* Søllerød, forleddet nedsættende ligesom i *snogetulipan* Møn, *snogerose* Fyn, *snogebloomst* SFyn, SSjælland, *snogeurt* Fyn, Langeland, *helvedsblomst*, Vendsyssel, *troldblomst*, -urt og -heks Samsø, højrøde blomster blev ofte sat i forbindelse med onde magter; som ondartet sædukrudd fik valmuen øgenavnene *fundens blomst* Himmerland, *fundens urt* Drejø og Birkholm, *fundens tulipan* Fyn, Søllerød, ØMøn, Bornholm, *fundens pæon* MSjælland, *fundens øjne* NSjælland, *fundens nathue* Tibirke, Helsingør – bægerbladene kan skubbes af som en hue, *fundens skarlag* Møn (skarlag = let klæde til vægtæppe eller sengedraperi, men vel også efter blomsterfarven), *fundens skofedt* Falster måske fordi knuste kronblade efterlader en blåsort saft; *dødfæld* Salling skal hentyde til misvækst og død. *Soldater* Århuseggen o. 1870, blomsten blev måske sammenlignet med landsoldatens røde uniform, jf. *rødmand* Hads herred o. 1890, *rødhat* Anholt, *rødmyse* Sejerø 1894, til *mytse* = hue, *røde* eller *rødhovede drenge*, *røde tøse* Fyn, Sjælland, *tøse* og *drenge* Roskildeeggen om henholdsvis de røde og (sjældent) hvide blomster; *skøger* SSjælland, Omø; *spansk hesteblod* ØFyn, *spansk blod* Nyborgeggen, *spaniolernes blod* Langeland, se nedenfor. *Vadmelsrose* V og ØSjælland, *vadmelsurt* Sejerø 1894, *vadmelshue* Bornholm: efter en god høst havde bonden råd til at købe sig en fin »hvedehue« af skind, men efter en dårlig (som følge af mange valmuer) måtte han nøjes med sin gamle *vadmelshue*;

Overfor: »Valmuegruppe fra Strandmøllehaven«. Maleri af Anthonore Christensen, 1892. Statens Museum for Kunst.